

שאגת אריה וזעקת הנידונים

(פסק דין דרעי – 10 שנים אחרי)

לכאורה, נסתיים מזמן עניינו של אריה דרעי: ניתן גזר הדין הסופי לפני כ-10 שנים, נדחתה הבקשה למשפט חוזר וגם נסתיים ריצוי העונש; אולם הבעיה איננה, ומעולם לא היתה אריה דרעי האיש, אלא המערכות שהיה קשור אליהן. במילים אחרות – אם כך עלה בגורלו של איש ציבור נכבד, לא קשה לשער את גורלם של אלפי חשודים ונאשמים שאינם נהנים מחסינות במהלך חקירתם, ואינם יכולים לשכור עורכי דין מהשורה הראשונה; וכל זה למרות שישראל היא מדינה המכונה (צדק לא בצדק) – מדינה יהודית ודמוקרטית.

ההרשעה בבית המשפט המחוזי

מאחר והוגש ערעור על פסק דינו של המחוזי, הרי שממילא כל ממצאיו ומסקנותיו עמדו לביקורת בית המשפט העליון, ולכן אין טעם להתעכר יותר מדי על פסק דין זה; עיקר משמעותו נותרה כעת במישור בציבורי יותר מאשר המשפטי. על כל פנים, בפסק דין זה פורטו לא פחות מעשרה אישומים כנגד ארבעת הנאשמים (אריה דרעי, משה וינברג, אריה וינברג ויום-טוב רובין). מתוך אותם עשרה אישומים רק בארבעה הואשם דרעי, לבד או ביחד עם השאר, ובהם הורשע בבית המשפט המחוזי. מכאן ואילך ההתייחסות תהיה רק לארבעת אישומים אלה, שכונו בשני פסקי הדין בשם "האישום הראשון, השני, השלישי והתשיעי", לפי גרסת התביעה לסדר האירועים שהתרחשו; פרט לאישום התשיעי ("פרשת להבים"), שממנו זוכה דרעי בעליון. מובן שעם נפילת הרשעתו של דרעי נופלות ממילא גם רובן המכריע של הרשעות שאר הנאשמים; על כל פנים, בהקשר כל האישומים אתייחס תחילה לנושא אחד, שתילי תלים של מלים נשפכו בגינו הן במשפט והן לאחריו, והוא שתיקתו של דרעי בחקירה המשטרית.

החוק העניק לכל חשוד בעבירה פלילית את הזכות לשתוק בחקירה או אף בבית המשפט כדי שלא להפליל את עצמו, והחשוד או הנאשם הוא שמחליט אם לנצל זכות זו, תוך התייעצות עם עורכי דינו. אבל אם הוא מחליט לשתוק, האיזון הנכון הוא שבית המשפט יסיק את המסקנות משתיקתו ויחשיב אותה כנגדו; מצד שני, אין לבסס על עובדה זו הרשעה שהרי במקרה כזה אין בה טעם, ותעוות המטרה שבגינה נוצרה זכות השתיקה. יצויין כי בפרשה זו עניין השתיקה בחקירה הוא באמת נושא שולי למדי בפסקי הדין של שתי הערכאות, מה גם שבבית המשפט - בניגוד לחקירה – כבר מסר דרעי עדות מטעמו.

האישום הראשון – לקיחת שוחד

לעניין אישום זה, אין ויכוח בין הצדדים על שתי עובדות: ראשית, אריה דרעי ואשתו יפה קיבלו כספים משיבת לב-בנים, שדרעי היה מבוגריה ואף פעל לכך שתקבל תקציבים ממשלתיים, וכמו-כן קיבלו סכומים נוספים מבית היתומות וינגרטן בירושלים; שנית, הוריה המאמצים של יפה, איסר ואסתר ורדבר, נתנו כספים לגזבר הישיבה, לבית היתומות ולשליחים אחרים כדי שיעבירם לבני הזוג דרעי. עיקר המחלוקת היא האם בני הזוג דרעי קיבלו דרך אותם "צינורות" את הסכום המדויק שנתנו בני הזוג ורדבר (או פחות ממנו), שאז נופלת כל ההאשמה בשוחד, כגרסת ההגנה; או שהישיבה העבירה לאריה דרעי סכום גדול יותר שאז קיים חשד של מתן שוחד, כגרסתה של התביעה במשפט.

ההאשמה המרכזית בשוחד, ולמעשה לב-ליבו של המשפט כולו, עוסקת בשני הסכומים הגדולים של 50,000 ו-10,000 דולר, שלפי גרסת הנאשמים העביר וינברג לדרעי כשליחם של בני הזוג ורדבר. בית המשפט המחוזי קבע שהעברות אלה לא היו ולא נבראו. העליון קיבל את קביעת בית המשפט המחוזי בהסתמך על שתי הנמקות: ראשית, ורדבר העביר את רוב הכספים דרך אדם בשם ליפא וינגרטון, ולפי מסקנת בית המשפט סביר שגם עבור הסכומים הגדולים ישתמש ורדבר ישתמש בשליחו הקבוע; ואולם על מסקנות מסוג זה נאמר "מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך", ומכאן יש לחרוג מן הנושא העיקרי כדי להסביר כמה מן המושגים המשפטיים.

עדים בבית משפט רשאים להעיד רק על מה שראו ושמעו בקשר לתיק הנדון, במסגרת תשובות לשאלות שמוצגות להם. הם לא רשאים לספר על מסקנותיהם ממה שראו ושמעו, ואם הם מביאים מסקנות משלהם במסגרת העדות הרי שבית המשפט לא רשאי להתחשב בהן. אמנם לכלל זה יש יוצא דופן אחד, והוא עדות של מומחה המעיד בתחום מומחיותו; אבל גם מומחה נדרש לפרט ככל האפשר את מה שהוביל אותו למסקנות; לעניין זה יצויין בהערת-אגב, שבית המשפט קיבל את עדותו של עד המדינה שמולביץ לעניין מחירי השוק של בניינים (פיסקה 83 לפסק הדין) למרות שלא הוכח שאדם זה אינו מתווך נדל"ן או שמאי מוסמך. אבל החשוב הוא שבפסק דין דרעי, עשו השופטים דבר דומה מאד למה שהם אוסרים על העדים, כלומר קבעו מסקנה בלי לפרט מדוע הגיעו אליה. אמנם תפקידו של השופט, בניגוד לזה של העד, הינו להוציא את המסקנות מן העדויות והראיות ולקבוע את החלטתו; אבל בדומה לעד המומחה על השופט לפרט ככל האפשר את הראיות שעליהן ביסס את מסקנתו. בקביעתם הסתמית של שופטי העליון, לפיה כל סכום גדול שהעביר ורדבר לדרעי היה נשלח בידי ליפא וינגרטון, קבעו השופטים מסקנה מלומדת המתבססת, למעשה, על שום דבר.

הטעם השני לקביעה האמורה היה, שוינברג נזהר בשיחות שהקליט עם אסתר ורדבר שלא להזכיר סכומים מפורשים, ובית המשפט הסיק מכך שוינברג חשש מכך שאסתר לא תתמוך בגרסתו לגבי העברת הכספים. בהמשך מפרט בית המשפט (החל מפסקה 29) את עניין התצהירים שעליהם ניסה ורדבר להחתים את אסתר, ואת פרשת "התצהירים הכוזבים". בפרשה זו טענו אנשים שונים כאילו היו בני הזוג ורדבר מסוגלים כלכלית לממן למשפחת דרעי סכום של 250 אלף דולר לצורך הרחבת דירתם, ואף עשו זאת בפועל. ושוב זה המקום להסביר כמה מאפייני מערכת המשפט, הסבר שבלעדיו יקשה להבין את המאורעות המתוארים.

רוב האנשים שמהווים בשלב כלשהו של חייהם צדדים להליך שיפוטי, כלל לא מבינים את המסמכים המוגשים בשםם לבית המשפט. כתבי טענות ותצהירים מנוסחים בדרך כלל ע"י עורכי דין לאחר שהלקוח מבהיר להם את העובדות העיקריות, ובשלב כלשהו מוחתם הלקוח על מסמך שאינו מבין את רובו; התהליך המתואר הוא חלק חשוב ממה שקרוי עשיית צדק (או ליתר דיוק עשיית משפט, שהרי עשיית צדק משמעותה במידה רבה חיסול השיטה הזו, אבל זה כבר נושא לדיון בנפרד). מכאן שאין להתפלל על כך שוינברג ניסה להחתים את אסתר ורדבר על תצהירים שונים; כל מה שעשה הוא לנסות לחזק את גרסתו בעדויות, כפי שמקובל אצל עורכי הדין לפני הופעה בבתי משפט.

מכאן נשאלת השאלה, מדוע לא העבירו בני זוג ורדבר את הכסף ישירות למשפחת דרעי אלא דרך מתווכחים למיניהם. בהקשר זה ישנן שתי עובדות חשובות: בני הזוג ורדבר היו יהודים חרדים (כמו רוב המעורבים האחרים בפרשה) וניצולי שואה. לעניין האחרון אין מה להכביר במילים – רבים מניצולי השואה אימצו לעצמם התנהגויות יוצאי דופן ואף מוזרות בהשפעת הזוועות שעברו,

הרבה יותר מהעברת הכספים דרך מתווכים; אולם חשובה יותר היא התרחשות רובה המכריע של הפרשה בנבכי העולם החרדי.

כפי שידוע לכל מי שניסה לעשות עסקים עם קבוצות מיעוט שונות, כמו חרדים וערבים, לא מקובלים אצלם אמצעי התשלום הרגילים כיום; מי שניסה לעשות שם עסקים באמצעות המחאות, כרטיסי אשראי וקבלות משול למי שניסה למכור להם בשר חזיר. הביטוי "מזומן בלי קבלה", השגור על פיהם של בעלי המלאכה הרוצים להתחמק ממס, הוא הנורמה בקרב ציבורים אלה, אולי עקב העובדה שהם מבודדים-משהו מאוכלוסיית הרוב במדינה ולכן מגלים חוסר אמון ברשויות המייצגות בעיניהם את הרוב. מכאן גם קביעת בית המשפט העליון כי:

"...חששה של אסתר מן הפולנים היה, מבחינתה היא, חשש אמת. גם פחדה משלטונות המס האמריקאיים היה, מבחינתה הסובייקטיבית ממשי." (פסקה 30 לפסה"ד)

יש לציין שלפי קביעת שתי הערכאות הרשעתו של דרעי בקבלת שוחד, כמו גם ההרשעה במרמה והפרת אמונים ("פרשה מש"א" שעליה ידובר בהמשך), התבססו באופן מכריע על עדותו של עד המדינה יעקב שמולביץ. במלים אחרות, שמולביץ הביא לשתי ההרשעות החמורות מתוך שלוש שבהן הורשע הנאשם הראשי בביהמ"ש העליון, ורובם הגדול של סעיפים שבהם הורשעו שלושת הנאשמים האחרים; על עדותו זו, במידה רבה, יקום או ייפול המשפט.

עדות שמולביץ, רזניק ושות'

יעקב שמולביץ הוא אולי הדמות המרכזית בכל הפרשה, והוזכר בשני פסקי-הדין מספר פעמים גדול יותר מכל אדם אחר, כולל אריה דרעי. אילו היה הוא-עצמו איש ציבור ולא דרעי, הרי אין ספק שהפרשה הייתה נזכרת כ"פרשת שמולביץ" ולא כפרשת דרעי, ממש כפי שכיום מעטים זוכרים שפרשת "משפט קסטנר" קרויה על שמו של עד התביעה הראשי ולא על שם הנאשם, אחד בשם מלכיאל גרינוולד.

שמולביץ היה, כמו שאר הנאשמים במשפט, ממקורביו של דרעי במשך שנים. הוא נמנה על המוציאים והמביאים בישיבת "לב בנים" ואף שימש כמנהלה האדמיניסטרטיבי (אף כי היה כפוף לרב וינברג שעמד בראשה). בתור שכזה היה שותף פעיל לכל המעשים העיקריים בישיבה, חוקיים יותר או פחות. לכאורה, אם המשטרה והפרקליטות חפצות בהרשעתו של דרכי וחבורתו ואין להן מספיק ראיות הרי שאין מתאים משמולביץ לשמש כעד מדינה.

אלא שיש כמה נקודות שגורמות להרהר אחר תבונתה של הפרקליטות; כפי שנאמר בפסק הדין, שמולביץ לא הגיע מן העולם החרדי. הוא ורעייתו חזרו בתשובה בשנת 1984, וכנראה מונה לתפקיד ניהולי בישיבה עקב ניסיונו בענייני כספים ולא כתוצאה מידיעותיו בענייני הלכה, כך ששיטות עבודתו היו שונות מן המקובל בישיבות. מכאן גם ברורה תמיהתו של שמולביץ על הערתו של אחד מאנשי הישיבה בעניין אישורי ההפקדה לחשבונו של דרעי "זה לא צריך להסתובב" (פיסקה 43 לפסה"ד). יצוין שחלק גדול מעדותו של שמולביץ כפי שמתואר בפסק הדין אינו אלא עדות שמיעה על שיחותיו עם אנשי הישיבה, ואף מסקנות שהוציא על אוירת השוחד שהייתה קיימת כביכול בישיבה. במלים אחרות, כלומר זו עדות שלפי החוק היא מראש בעלת משקל נמוך, אם בכלל ניתן לקבלה.

לעניין עדי מדינה הרי שבאופן רגיל, עד כזה הוא אדם שהיה שותף זוטר לעבירה או לסדרת עבירות שבוצע בידי חבורת אנשים. עקב קושי בהשגת הודאות מבני החבורה או ראיות חיצוניות כנגדם עושות הרשויות עסקה עם אותו שותף זוטר, לאחר שמבהירים לו שקיימות נגדו ראיות חזקות שעלולות להביא עליו עונש כבד אם יועמד לדין. לפי תנאי העסקה הרגילים, מסכים אותו אדם להעיד כנגד שותפיו, ובתמורה מבוטלות רוב ההאשמות נגדו והוא נידון לעונש קל.

הפרשה בשוויץ

המקרה של שמולביץ שונה במידה ניכרת. כפי שפורסם בביטאון "עורך הדין", שמולביץ נעצר בשוויץ עקב עבירות של הונאה ומרמה באותה מדינה, וטען שכל העניין היה מזימה של מקורבי דרעי כנגדו; ואולם לא הצליח להוכיח טענה זו, ואף רשות שלטונית לא קיבלה אותה. מאוחר יותר, לפי הסכם בין רשויות המשפט בשתי המדינות, הודה בעבירות שיוחסו לו, גורש משוויץ ודינו נגזר שלא בפניו. הוא נידון לעונש קל שכנראה לא נכלל בו מאסר בפועל, אלא קנס ומאסר על תנאי, שהם עונשים חסרי משמעות אחר גירוש. לפי טענת הפרקליטות בישראל ובשוויץ ההסכם נחתם רק כדי לאפשר את עדותו של שמולביץ, אולם יש לציין שבפרשת דרעי לא הוגש נגדו כתב אישום וממילא לא קיבל שום עונש, שלא כמקובל לגבי עד מדינה אחרים. גם אם נניח שהפגם בעצם עדותו של שמולביץ הינו רק מבחינת הנוהל, עדיין עולה הפגיעה בזכות המהותית של עיון בחומר החקירה. כפי שנקבע בפסק-הדין (פסקה 41), היו **"...שיחות שניהלו אנשי המשטרה עם שמולביץ לפני חתימת ההסכם עימו, ואשר בניגוד לנהלים המחייבים לא נערך לגביהן כל תיעוד"**. כאן לא דייק בית המשפט: אין מדובר בנוהל פנימי של המשטרה, אלא באי-עמידה בדרישות החוק אשר מאפשר לפרקליטיו של נאשם לעיין בחומר החקירה כנגדו. אמנם, פגיעה מסוג זה אינה בהכרח פגיעה חמורה בזכות החוקתית של נאשם על עצמו; ובתי המשפט במדינת ישראל עדיין לא קיבלו את גישת "פירות העץ המורעל" הנהוגה בארה"ב אשר לפיה ניתן לפסול ראיות או עדויות עקב פגמים מסוג זה. אולם נראה לאור התקדימים שנתרו עד היום בארץ, שמערכת המשפט מתקרבת והולכת לגישה האמריקאית והיה מקום לשקול את הפסילה במקרה זה.

שאלת המהימנות

במהלך המשפט הועלו האשמות מהאשמות שונות נגד שמולביץ, ורובן אמנם הוכחו כלא נכונות או מופרזות. לעניין היותו שותף למעשי עבירה הרי שמטבע הדברים, עדי מדינה אינם טלית שכולה תכלת; במקרים רבים מדובר בעבריינים כבדים, אשר קופת שרצים תלויה להם מלפניהם והרשעות רבות מאחוריהם; אולם יש נושא אחד שבו עליהם להיות אזרחים ישרים, והוא נושא המהימנות. כדי להסביר עניין זה, יש לעמוד על כמה מאפיינים בסיסיים של מערכת המשפט הישראלית.

בעולם המודרני קיימות שתי שיטות משפט עיקריות: השיטה החקירתית ("אינקוויזיטורית") המקובלת ברוב ארצות אירופה, והשיטה המייצגת ("אדוורסרית") המקובלת במדינות דוברת האנגלית. עקב סיבות היסטוריות אימצו המושבות-לשעבר של מדינות אירופה את השיטה שהייתה מקובלת במדינה הקולוניאלית, תוך שינויים מסוימים. מדינת ישראל אינה יוצאת דופן בהקשר זה, ולכן מקובלת בארץ השיטה האדוורסרית.

במסגרת שיטה זו, השופטים לא נוהגים לגלות פעילות רבה תוך כדי המשפט פרט להחלטות-ביניים, ורוב המהלכים נעשים ע"י עורכי הדין של שני הצדדים. כתוצאה מכך, עולה חשיבות ההתרשמות של השופטים מן הראיות ובמיוחד התרשמותם ממהימנות העדים. חשיבות זו הביאה למשל לנוהג, שלפיו במשפט האזרחי לא תמיד ניתן להשתמש בתצהירים בכתב במקום בעדויות בעל-פה בבית המשפט, ואילו במשפטים פליליים הדבר פשוט אסור פרט למקרים מעטים ויוצאי דופן, כפי שנאמר גם בפס"ד דרעי.

חשיבות מהימנותם של העדים עולה עד כדי כך, שעד שקרן הוא אולי הדבר המסוכן ביותר למערכת. מעבר לכך שעדות שקר הוא מעשה פלילי, הרי שהסכנה במקרה כזה היא גדולה יותר מאשר טעויות-למיניהן מכיוון שאם עד שקרן מצליח להערים על השופט, המשמעות הינה שעד זה מנצל את המערכת לצרכיו ופוגע באמינותה. אם שופט מחליט שאחד העדים משקר הרי השופט עלול רק מסיבה זו לפסוק נגד הצד שהביא עד זה מטעמו, גם אם הדבר לא הדבר במפורש בפסק הדין.

מובן שבעניין זה ההכרעה היא בראש ובראשונה בידי שופטי הערכאה הראשונה שבפניהם מופיעים העדים במשפט, ולא בידי ערכאות הערעור; לכן נדיר למדי ששופטי ערכאת הערעור מתערבים בקביעות הערכאה הראשונה בשאלת מהימנות, ולו מהסיבה שאין להם את הכלים להתרשמות ישירה מן העדים. בפרשת דרעי קבעו שופטי בית המשפט המחוזי שאין כל פגם ממשי בעדותו של שמולביץ, ואילו שופטי בית המשפט העליון אמנם סיגו מעט את ההתרשמות הזו אבל באופן עקרוני קיבלו את אותה מסקנה. הפסול היחיד שמצאו בעדותו היה אותו גורם שבעטיו ניתן אולי לפסול את העדות לגמרי, למרות שבחרו לא לעשות זאת. כפי שקבע בית-המשפט העליון בפסקה 41 לפסק הדין, **"לפני שנחתם עימו הסכם לפיו ישמש עד- מדינה, סיפר שמולביץ לאנשי וסוכני המשטרה, ביחס לדרעי וביחס לאחרים, גם דברים שהיו בבחינת עלילת שווא... יצוין שבמהלך חקירתו במשפט הכחיש שמולביץ את עצם אמירת הדברים, לפחות בכך נכשל במסירת עדות שאינה אמת"**.

בצדק קבע בית המשפט שקביעת מהימנות במשפט אחד אינה רלוונטית לקביעת מהימנות במשפט אחר. ואולם, גם לכלל זה יש יוצא דופן. לדוגמה, היו מקרים שבהם שופטים פסלו את עצמם מלדון במשפטיהם של נאשמים שהם "קליינטים קבועים" בבתי-המשפט ובעלי הרשעות קודמות, לאחר שקבעו במשפטים הקודמים שעדותם אינה מהימנה.

על כל פנים, מעולם לא נקבע ששקרים באותה פרשה עצמה אינם רלוונטיים. מכאן שגם אם לא היה מקום לפסול לחלוטין את עדותו של שמולביץ, היה מקום לתת לה משקל נמוך ממש כמו המשקל ניתן לשתיקתו של דרעי בשלבים הראשונים של החקירה. לאחר שהועלו חשדות נגד שמולביץ בעניין זה, בין השאר באתר האינטרנט "מחלקה ראשונה", מינה היועץ המשפטי לממשלה את עורך הדין יהושע רזניק לבדוק את האפשרות לערוך משפט חוזר לדרעי. רזניק אמנם מצא שאין ממש בחשדות, ואולם יצויין שהוא-עצמו היה מעורב בפרשה, מאחר ומספר חודשים קודם לכן שימש כמנהל מחלקה בפרקליטות המדינה כתובע במשפט דרעי. מכאן שעולה חשד שהיה ניגוד עניינים בפעולותיו אלה של רזניק, ובאופן אירוני מזכיר את ניגוד העניינים שבו הואשם דרעי במסגרת האישום השלישי ("פרשת הר שמואל"); אמנם, רזניק לא עשה מעשים פליליים-ממש כמו אלה שבהם האשים את דרעי, וכנראה שגם לא היה מקום להעמידו לדין משמעתי כשלהו; אבל נראה שיש להתייחס להמלצתו ולדברו בעניין זה ממש באותו כובד-ראש שמתייחסים לעדותו של שמולביץ.

על רמתו של שמולביץ מבחינת המוסר – ויתכן שגם מבחינת מהימנות - מעידה הפגישה שבה נכח עם כמה מאנשי הישיבה, המתוארת בפסקה 44 לפסק-הדין. בפגישה זו ואחרות דובר, לפי המתואר בפסק הדין, הלחץ שהפעיל דרעי על אנשי הישיבה כדי שיעבירו לו כספים. אבל זו לא הנקודה העיקרית: החשוב הוא שאחת הפגישות הוקלטה בידי שמולביץ ללא ידיעתם - וממילא גם ללא קבלת הסכמתם - של שאר הנוכחים בפגישה.

נשאלת השאלה מדוע הקליט שמולביץ את השיחה, ועוד בחשאי. אמנם, מדובר בשיחה שעסקה בענייני הישיבה אותו ניהל, אבל לא בפגישה רשמית ובודאי שהנוהג במקרים כאלה הוא לבקש את רשות הנוכחים להקלה. המסקנה היא שכנראה שימש שמולביץ כמודיע משטרתי בתוך הישיבה כבר אז; בתור מודיע חלק מתפקידו היה למשוך את שאר האנשים בלשונם (או בשפה המשטרתית "לדובב אותם"), על מנת לגרום לכך שיפלילו את עצמם. קיימת בעיה מסויימת מבחינת דיני הראיות גם בעניין הזה, אבל מה שחשוב לעניינו היא המשמעות לגבי אופיו של העד שמולביץ. אמנם, לעתים נאלצות הרשויות במהלך מלחמתן בפשע לגרד את תחתית החבית של החברה האנושית לצורך מציאת מודיעים ועדי-מדינה; בהקשר זה, הדוגמא הבולטת לעד מדינה היא אולי "סמי הפר" גוואנו, אשר רצח במו ידיו למעלה מ-20 איש לפי הוראתם של ראשי המאפייה בארה"ב עד שהסגירם ושימש נגדם עד מדינה בסוף שנות-80. אבל השימוש כעד מדינה באדם כמו שמולביץ, רמאי ועבריין בין לאומי, מלשין של משטרה, שקרן מועד בהליכים משפטיים, אדם שלא היסס להתל בשוטרים, פרקליטים ושופטים כדי לנצלם לצרכיו הפרטיים – עלול לגרום לטשטוש הגבול שבין רשויות החוק לבין עולם הפשע שהן יוצאות כנגדו.

האישום השני – פרשת מש"א

בפרשה זו הורשעו הנאשמים בכך שהקימו עמותה פיקטיבית בשם מש"א ("מרכז לשיקום אסירים") בניהולו של שמולביץ; עמותה זו נועדה – כשמה - לעסוק בשיקום אסירים משוחררים בדרך של קירובם ללימוד תורה. לטענת התביעה, הנאשמים בפעולותיהם השונות הביאו לכך שהעמותה תקבל תקציבים ממשרדי הממשלה, העבירו את רובם לכיסוי חובות של ישיבת לב-בנים, וניסו אחר כך להציג העברות אלה כתמורה עבור מכירת בניין ומתן שירותים מהישיבה למש"א. הרשעה זו מתבססת על עדותו של שמולביץ אף יותר מן האישום הראשון כאמור, הנושא העיקרי באישום זה הוא הבניין שבו שהתה ישיבת לב-בנים, בניין אשר לפי טענת הנאשמים, עבורו שולמו רוב הכספים שקיבלה ישיבת לב-בנים ממש"א. נקבע בפסק-הדין, כי אכן נחתם חוזה מכירה בין שני גופים, אולם לאחר החתימה והעברת הכסף סירבה לב-בנים לפנות את הבניין והמשיכה להחזיק בו. שמולביץ, שהיה באופן רשמי מנהל מש"א, התרעם על כך שלב בנים מסרבת לפנות את הבניין; עורך הדין דוד גלס, שהיה איש אמונו של דרעי ושימש כיועצה המשפטי של מש"א, התפטר בעקבות הסירוב ושמולביץ היה יכול לעשותו כמותו; העובדה שבחר להישאר בתפקידו אומרת משהו על אופיו של אדם זה. אמנם נקבע שהוא לא היה יותר מאשר כלי בידיהם של ראשי הישיבה, אולם באופן פורמאלי עמד בראש מש"א, כך שיכל להתפטר כפי שעשה גלס, או – אם שמירת החוק נחשבה בעיניו עד כדי כך – אף להשתמש בסמכותו החוקית ולהשליך מן הבניין את פטרוניו.

פרשה זו מדגימה עד כמה בעייתית ההסתמכות של עדות שמולביץ. אדם זה היה הפעיל העיקרי בעסקי מש"א, וכל קיומה של עמותה זו הסתמך על כך שימשיך לחתום על מסמכים בשמה. מכאן שאם נעשו בעמותה זו מעשים בלתי חוקיים, הרי שהוא האשם העיקרי בהם ולא רצוי להביא

אותו כעד לעניין זה. אמנם בארה"ב היו מקרים שבהם נעשה שימוש דווקא בראשי המאפיה כעדי מדינה, במעין ניסיון של התביעה לפגוע בפשע המאורגן "מלמעלה". עם זאת, לא מקובל להביא אדם שבו היה תלוי ביצוע עבירה כלשהי, כעד מדינה לעניין אותה עבירה. גם ניתן לשאול אם נושא מכירת הבניין מהווה בכלל עניין פלילי, או שמדובר בסכסוך אזרחי בין שני גופים פרטיים שהרשויות אינן צריכות להתערב בו.

פרט לתשלום עבור הבניין, קיבלה לב-בנים ממש"א כספים עבור מתן הזדמנות למשתקמים לשהות בישיבה בחברת האברכים, ולספוג מהם אהבת לימוד התורה; שירותים אלה כונו בפסק הדין באירוניה כלשהי בשם "שירותי חממה". לעניין זה, יש סתירה מסוימת בפסק הדין: בפסקה 76 נקבע כי נדחית גרסת הנאשמים לעניין "שירותי החממה", ולעומת זאת כעבור שני עמודים נקבע כי פעילות מש"א השתלבה בזו של לב-בנים, אחרי שהאחרונה המשיכה להחזיק בבניין; אבל הנקודה העיקרית בעניין זה הוא הזלזול שמפגינים השופטים לאורך כל הדיון בפרשת מש"א, ביכולתם של שני הגופים להביא לשיקום האסירים הלומדים אצלם, כמו באמרת בית המשפט (פיסקה 87):

"עד לסוף פברואר 1987 למדו בלב-בנים מטעם מש"א,

בדרך קבע, לא יותר משבעה אסירים משתקמים..."

זה לא בהכרח מספר קטן, וגם ניתן לתמוה עד כמה מבינים השופטים הנכבדים בשיקום אסירים? לא כל כולם הם מומחים לקרימינולוגיה, אמנם, חלק מהשופטים אולי מכהנים בוועדות שחרורים למיניהן, אבל יש לציין כי ועדות אלה מסתמכות קודם על חוות דעתם של אנשי מקצוע. גם לא ברור עד כמה השיקום "הרגיל" משיג את מטרתו; לפי הנתונים הרשמיים כ-60% מן האסירים חוזרים לבתי הכלא כך שאולי רצוי לנסות שיטות אחרות מן המקובל, כמו אלה של עמותת מש"א.

האישום השלישי – פרשת הר שמואל

אישום זה מתחלק לשני עניינים, שעקב כל אחד מהם הואשם אריה דרעי בעבירות של מרמה והפרת אימונים: עניין "קידום הפרויקט" ועניין דרכסלר. בעניין השני זיכה בית המשפט העליון את דרעי, ולכן לא נתעכב עליו יותר מדי. יצוין רק שדרעי הורשע בבית המשפט המחוזי בגלל מינויו של אבי דרכסלר - שנגדו לא הוגש כלל כתב אישום. זו אולי הסיבה שהעליון החליט לזכותו מההאשמה הזו.

על כל פנים, פרשת פרויקט הר-שמואל התחילה בראשית שנות השמונים, לאחר שרבים מתלמידי ישיבת לב-בנים ובתוכם אריה דרעי רכשו מגרשים לבנייה בפרויקט, בעקבות הבנה בין ראשי הישיבה להנהלת הפרויקט על שיתוף פעולה בין שני הגופים. לאחר מספר חודשים, החליטו הרשויות שהשטח לא ישמש לבנייה אלא לשימוש כ"שטח נוף פתוח". יתכן שבמקרה כזה בהדבר הנכון מצד המשתכנים היה להגיש תביעת נזיקין נגד הנהלת הפרויקט, מכיוון שמכרה להם את המגרשים לפני שנקבע ייעוד השטח באופן סופי (או להגיש עתירה לבג"ץ נגד המדינה אם לא הייתה לרשויות סמכות חוקית לבצע את השינוי); בכל מקרה, ראשי הישיבה בחרו בדרך אחרת – הם פעלו אצל פקידים ושרים להענקת מגרשים חילופיים למשתכנים במקום אלה שרכשו בהר-שמואל, ואריה דרעי כעוזר שר הפנים היה הציר המרכזי במסגרת מאמצים אלה.

לפני שהתחיל לפעול ברשויות השונות, העביר דרעי שני מגרשים שרכש יחד עם אשתו על שם אחיו, ולכן לא ראה לנכון לדווח על מעורבותו האישית מעבר להיותו מראש הישיבה; מעשה זה רחוק מאוד מלהיות שיא ההגינות אבל ספק רב אם הוא בגדר מעשה הפלילי ממש. לאחר מכן נפגש דרעי עם מספר שרים ושיכנע אותם לתמוך בפרויקט שבו ייתנו למשתכנים מגרשים חלופיים בתנאים טובים מהמקובל, וכך החליטה הממשלה בסופו של דבר.

בית המשפט לא התעכב יותר מדי על הרווח שהפיק דרעי באופן אישי מן הפרשה, ועסק יותר בפעילותו להעברת ניהול פרויקט לידי עמותה שניהלו חבריו. יש לציין שעמותה זו הייתה ללא כוונת רווח, אלא שכדרכן של עמותות רבות שילמה, ככל הנראה, משכורות שמנות למנהליה. הנקודה החשובה היא שהפרויקט כלל לא הועבר לידי העמותה, כך שדרעי אשם - אם בכלל - בניסיון לעבור עבירה ולא יותר. קשה גם לראות איזו "פגיעה בציבור" בלשון בית המשפט יש כאן; ניתן להסביר את ניסיונו להעברת הפיתוח לידי העמותות המשתכנים בכך, שחשש שהמגרשים יישמטו מידיהם בפעם השנייה.

הנימוקים לעונש

העונש שהוטל על דרעי בבית המשפט המחוזי היה של 4 שנות מאסר, והעליון העמיד אותו 3 שנים; בהתחשב בעובדה שהעליון זיכה אותו מחלק מן האשמות, הרי שהעונש לא הופחת כלל. בתחילת הנימוקים לעונש כותבים השופטים על פסיקת בית המשפט המחוזי בעניין זה (פסקה 152):

"שיקול מרכזי שבא לידי ביטוי כבא בפתיחת גזר-הדין היה, כי זאת לראשונה ששר בישראל מובא לדין במהלך כהונתו, בעבירה של לקיחת שוחד, ומורשע בדין".

בעניין זה השופטים התעלמו מכך שרובן המכריע של העבירות שיוחסו לדרעי בוצעו לפני שמונה לראשונה לשר בסוף 1988.

חשוב מכך, היו מקרים שבהם שרים הורשעו על מעשים שעשו לפני שמונו לשרים או גם בזמן כהונתם, עקב עבירות שונות ומשונות, ולא צריך לחכות שיוורשע שר כלשהו עבר כל 500 הסעיפים האפשריים. זה המקום לצטט את הנימוק העיקרי להחמרה בעונש (פסקה 155 לפסק הדין):

"דרעי היה מנהיגה של הקבוצה, בעוד שהמעוררים האחרים היו משמשי הסרים לפקודתו ובמידה רבה אף שבויים בידיו...בלב-בנים שרתה "אווירה של שוחד". אווירה זו, אשר נבעה מן השליטה שהייתה לדרעי בלב-בנים ואשר דרעי עצמו גרם לא במעט ליצירתה, שהיא הביאה, מחד, לשעבוד המעוררים האחרים לרצונו של דרעי מאידך, להשתרשות התודעה בקרב נושאי התפקידים בלב-בנים שיש מקום לתגמל את דרעי, כמי שביכולתו לגייס כספים בלב בנים".

זו אולי הפסקה הבעייתית ביותר בכל פסק הדין. מובן שזו לא יכולה להיות הצדקה לעצם ההרשעה, אולם גם כך אין פה היגיון רב. כי מה בעצם נאמר כאן:

מצד אחד, דרעי שלט ביד רמה בישיבה וכולם שם היו עושי רצונו, עקב אישיותו, מעמדו או יכולתו להעביר להם כספים, כמקובל בארגוני פשע; כל השאר היו אנשים חלשים, שבורי רוח, כעין רובוטים חסרי רצון המצייתים לרצונו העליון של המנהיג. מצד שני אומר בית המשפט שאנשי הישיבה למדו שיש לשלם לדרעי, כדי שיעביר אחר כך כספים לישיבה. אבל לא סביר שאנשים

חסרי רצון משלהם היו מגיעים למסקנה כזו, מכיוון שכל זה נשמע כאילו דרעי היה תלוי בהם ממש כפי שהם היו תלויים בו. בפסקה זו נחשפת הטכניקה שבה השתמשו השופטים בפרשה זו כשהחליטו על העונש: ירו את החץ וציירו את המטרה סביבו. יתכן שהיה מקום להרשיע את דרעי בפרשת הר שמואל, אלא שאז סביר להניח שהעונש המוטל עליו לא היה יותר מאשר כמה חודשי עבודות שירות.

סיכום

קוריוז כלשהו מופיע קרוב לסיומו של פסק הדין במסגרת העונש בפסקה 154, כתוב שם על האזרח אריה דרעי ועל המדינה שבה חי ובה כיהן במשרות שלטוניות:

**”עד שנחשפה פרשת עבירותיו, נטו הכול לסמוך ולבטוח ששרי
ישראל ונושאי-משרות אחרים במערכות השלטון עושים את
שליחותם באמונה”....**

כל מי שמכיר את תרבות השלטון בישראל יודע שדברים אלה אינם מתארים את המצב האמיתי. אמנם, מדינת ישראל היא דמוקרטיה מודרנית ולא מדינת עולם שלישי, אשר הקריטריונים לגביהן הרבה פחות מחמירים; אולם בהתחשב בכך, הרי שהמערכת השלטונית בישראל הינה ממושחתות שיש בעולם המערבי. אמנם, כפי שנאמר גם בהקשר של פרשת דרעי, העובדה ששחיתות הפכה לנורמה לא פוטרת מעונש את מי שנתפס בה. אבל השאלה היא מי נתפס ומי לא, וכאן יש להתייחס לא רק להקשר הפוליטי בתקופת המשפט עצמו, אלא גם לשאלה מדוע פתחה המשטרה בחקירה נגד דרעי דווקא בשנות ה-90.

באותה שנה התפרקה ממשלת האחדות שהוקמה קודם לכן בהשתתפות מפלגת העבודה והליכוד; בתהליך זה ארע מה שזכה אחר כך לכינוי "התרגיל המסריח", בו ערכו מנהיגי מפלגת העבודה ניסיון כושל להקים ממשלת חלופית בראשותם. לש"ס על ששת המנדטים שהיו לה אז בכנסת היה תפקיד מכריע בניסיון זה, מכיוון שבלעדיה לא היה למפלגת העבודה אפשרות להגיע לרוב פרלמנטרי. אריה דרעי, כמוציא והמביא לפני מנהיג ש"ס, הרב עובדיה, היה הציר המרכזי בניסיונות לצרף את ש"ס לממשלה בראשות העבודה, במסגרת קואליציה עתידית או בתמיכה מבחוץ. בסופו-של-דבר נכשל הניסיון, כנראה עקב התנגדות של גורמים אחרים בש"ס. מכאן שהכישלון להקים את אותה ממשלה היה גם כישלון של דרעי; ומכאן גם הרצון להביא לחיסולו הפוליטי.